

До побажань із покращення монографії можна віднести доцільність доповнення наукового дослідження географічним та іменним показниками, а також здійснення літературного редагування тексту. Наразі, ці побажання в цілому не применшують наукову значимість представленого монографічного дослідження.

Монографія В. Войналовича, Н. Кочан «Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоєнна радянська доба і сучасність», безсумнівно, стане у нагоді всім, хто цікавиться проблемами етнорелігійних відносин в Україні та слідкує за розвитком процесу в реальному часі.

Микола Обушний

НАЙАКТУАЛЬНІША ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА

Рецензія на монографію «Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія / за заг. ред. проф. М. І. Обушого. – К.: Педагогічна думка, 2019. 392 с.

Монографія, створена колективом авторів під керівництвом професора М. І. Обушого «Консолідація українства в постколоніальну добу», присвячена тематиці, актуальність якої не викликає сумнівів. В теоретичному плані потреба у зазначеному монографічному дослідженні обумовлена недостатнім висвітленням в українській гуманітаристиці специфіки постколоніального (перехідного) періоду розвитку українського суспільства. Авторами монографії проблематика постколоніальних досліджень актуалізована у контексті вирішення надважливого завдання, що стоїть перед українством, а саме його консолідації. Авторський колектив переконливо довів, що практична значимість консолідації українців значно підвищилася в умовах гібридної війни Росії проти України. Адже, як справедливо зазначає В. Горбулін, «порушивши всі основоположні для сучасного світового порядку принципи та правила, Кремль фактично перевернув світову шахівницю та створив умови, в яких “все дозволено всім”, за винятком “тих, кому не дозволено нічого»¹.

Відтак, дослідження сутнісних рис феномену консолідації у національному аспекті, виявлення чинників і факторів, які сприяють і заважають консолідаційним процесам в сучасній Україні, має сьогодні особливу практичну значимість.

Позитивної оцінки заслуговує розробка методологічних засновків дослідження. Визначаючи концептуально-теоретичні підходи І. Грабовська акцентувала увагу на тому, що колоніальне минуле тяжіє над усіма спільнотами, які перебували у стані залежності від імперії. Використовуючи у якості методологічної бази ідеї розробників теорії

класичного постколоніалізму Бабгі Г., Ганді Л., Гілроя П., Фанона Ф., Саїда Е., Співак Г.Ч., Сезер Е., Томпсон Е., Мбембе А., Мукгерджи А., Тлостанової М., Сакви Р., Кравинскан Ю., а також дослідження Павлишина М., Шлемкевича М., Шевельова Ю., Рябчука М., Гундорової Т., Грабовського С., Лосєва І., Павличко С., Забужко О., Плохія С., Шевчука Ю. та інших, дослідниця окреслила історію розвитку постколоніальних студій, акцентуючи увагу на основних напрямках і ідеях, які вони сформували. Авторка особливо підкреслила, що ідея про колоніальний статус України у складі СРСР, яка в сучасному соціогуманітарному українському дискурсі лише утверджується, має суттєве значення у світовому контексті. Вказавши на слабку розробку категорійно-поняттєвого апарату, яким послуговуються постколоніальні теорії, І. Грабовська, зокрема, акцентувала увагу на феноменах культурної самоколонізації, неокolonізації України та неоімперіалізації Росії як колишнього центру СРСР. «... на сьогодні дослідникам українського постколоніалізму, - зазначає І. Грабовська, - вдалось довести, що Україна таки мала статус колонії й у межах СССР. Проте, ще і сьогодні ряд представників української гуманітарної науки, визнавши факт значимості та актуальності постколоніальних студій для українського соціуму, продовжують стверджувати, що такі розвідки є важливими лише для «внутрішнього вжитку», не представляючи собою інтерес для загальносвітової гуманітаристики. На наше переконання, це категорично помилкове твердження»². Дослідниця вказала на характерні риси постколоніальної доби в Україні, зокрема: утворення олігархічно-кланової держави, наявність компрадорського капіталу, існування креольських еліт, наявність частини населення з комплексом

¹ Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017, с.461.

² Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія / за заг. ред. проф. М. І. Обушого. К.: Педагогічна думка, 2019, с.16.

«совка» та колоніальною ментальністю. Слушно зазначається, що звуження феномену постколоніалізму до постколоніальної критики не дає можливості зрозуміти це явище у всій повноті.

І. Грабовська визначила наукові напрямки, за якими досліджувались консолідаційні процеси, починаючи з кінця 90-х рр. минулого століття – початку 2000-х, підкреслюючи, що вони не враховували специфіку постколоніальної доби в Україні. Зазначено, що майбутнє української нації, а відтак і її самостійність та державність залежать від того, наскільки українці будуть консолідованими у боротьбі проти російського агресора.

Є очевидним той факт, що цілісність культури, консолідованість її членів проблематизує наявний у будь-якій культурі нерівномірний розподіл ресурсів, знань, компетенцій тощо. Як зазначають дослідники, це провокує спроби перерозподілити ресурси і переглянути умови доступу до суспільних благ, що інколи розхитує культурну цілісність і стає чинником її трансформації³. На нашу думку, вагомий негативний вплив на консолідаційні процеси в Україні мають проблеми з національною самоідентифікацією. І сьогодні, вже отримавши трагічний досвід війни на Сході країни, певна кількість українців не здатна усвідомити свою незалежність, окремішність від росіян. Вони створюють проросійське лобі у нашому суспільстві. С. Грабовський та І. Лосев наголошують, що саме до них передусім апелюють «кремлівські чекісти», намагаючись поширювати ідеї «русского мира» на теренах України. Автори цікавого і актуального дослідження «Україна: держава віктимної поведінки» пишуть: «... і Путін, і патріарх Кирил, і вся «ідейна обслуга» Кремля наполягають на тому, що українці й росіяни – один народ, одна нація, одна історична спільнота, що «русские» існували ще за часів Володимира Великого, а «підступний Захід» прагнув у минулому і прагне сьогодні їх розділити на частини та зіштовхнути між собою»⁴. Нездатність бачити чіткі демаркаційні лінії між українським і російським призводить до намагання стерти об'єктивні відмінності між агресором і жертвою воєнної агресії і, врешті, до капітулянтських настроїв.

Розглядаючи чинники, які визначають особливості постколоніального періоду, автори рецензованої монографії зазначають, що всі постколоніальні риси є і спільними, і особливими. Завдяки роботам Ф. Фанона, Е. Саїда класичний постколоніальний період у західній науковій літературі висвітлено добре. У той же час, особливості постколоніального періоду, який переживають пострадянські спільноти, має цілий спектр особливостей і відмінностей у порівнянні з

класичним постколоніалізмом, пережитим країнами, які звільнилися від своїх монополій. Саме на цьому аспекті акцентує увагу Катерина Кобченко. Вона досліджує проблему поєднання постколоніальних студій та українознавчого дискурсу. Висвітлюючи процес декомунізації в Україні як важливу частину протистояння української спільноти гібридним формам війни, що точиться на сході країни, дослідниця висноує, що це повинно остаточно розірвати ідейний зв'язок з радянським минулим, зокрема, і у його символічних формах. Авторка розглядає процес становлення постколоніальних досліджень, зазначаючи, що витлумачення радянського минулого України в категоріях імперського і колоніального дискурсу не є чимось абсолютно новим. Ця традиція була започаткована ще до постання постколоніальних студій в якості окремого дослідного напрямку.

К. Кобченко розглядає СРСР у загальній типології імперій, зауважуючи, що Радянський Союз був не класичною, але імперією. Аналізуючи доробок переважно західних науковців, дослідниця визначає Голодомор як фактор, який засвідчив переродження країни Рад в колоніальну імперію, відтак, Україна набула колоніального статусу саме за часів сталінізму. Дослідження панівних практик більшовиків, вивчення особливостей національної політики та масового терору, колективізації, Голодомору як систем визиску спонукали істориків до висновку про переродження СРСР у колоніальну імперію.

Цікавим і вагомим є огляд історії формування і поступового розвитку серед західних науковців ідеї про колоніальний характер радянської держави. Наприклад, зазначається, що у повоєнну добу інтелектуали української еміграції акцентували увагу на запровадженій радянською владою політиці русифікації та витісненні зі вжитку української мови. Також авторка окреслює ідеї представників польської еміграції, советологів епохи холодної війни тощо. Огляд свідчить про глибину осягнення проблеми К. Кобченко. Аналітикиня зауважує, що постколоніальними студіями часто займалися дослідники, позитивно налаштовані до марксизму і форм його втілення в Країні Рад. Ці автори наукових постколоніальних розвідок не сприймали Радянський Союз як колонію. Після розпаду СРСР, сприйнятого як розпад імперії, наукова думка звернулася до вивчення його колишніх територій у контексті постколоніального дискурсу. Проведено аналіз літературознавства як однієї з перших ланок досліджень, де було застосовано постколоніальний підхід. Авторка вказує, що «деколоніальна опція» є ефективною при аналізі таких важливих проявів постколоніальності, як ментальна колонізація і самоколонізація.

Глибока і послідовна аналітика проблеми, представлена К. Кобченко, спонукає довіряти її висновку стосовно того, що і сьогодні вивчення пострадянського і постсоціалістичного періоду

³ Етнічність. Культура. Історія. Соціально-філософські нариси: В.Б.Фадєєв, Г.Ю. Носова, М.М. Кисельов, С.І. Грабовський, О.С. Кисельов. К.: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019, с.17.

⁴ Грабовський С., Лосев І. Україна: держава віктимної поведінки. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019, с. 63.

переважно є ініціативою дослідників з країн, які утворилися після розпаду Радянського Союзу, або регіонів, що знаходилися у сфері його безпосереднього впливу, а поєднання постколоніального підходу з пострадянськими студіями має цілий ряд невирішених проблем, адже досі «не було вироблено жодної загальноприйнятої концептуальної рамки»⁵.

Автори монографії справедливо звертають особливу увагу на визначення сутності і особливостей гібридної війни на теренах сучасної України. Н. Авер'янова цілком слушно, дослухаючись до думки С.О.Зубченко про сучасний гуманітарний інструментарій протидії гібридній війні РФ проти України⁶, констатує: «На сьогодні перспективними гуманітарними інструментами (наука, освіта, культура, мистецтво тощо) консолідації українства та протидією агресії Російської Федерації є: 1) концептуалізація гуманітарної сфери, шляхом ухвалення єдиного державного документа (Концепції, Стратегії) у цій сфері; 2) медіаінформаційна грамотність (як своєрідний «антивірус» проти деструктивних релігійних культів, екстремістських практик і неофашистських ідеологій в мас-медіа); 3) взаємозв'язок влади і суспільства»⁷. Аналізуючи культурно-мистецькі практики у якості засобу консолідації українства у постколоніальний період, авторка наголошує: «На сьогодні в українському культурно-мистецькому просторі позитивним стало те, що були визначені пріоритети в цій сфері – розвиток вітчизняної кіноіндустрії, відзначення історичних подій України, підтримка національних художніх колективів, тобто сформовано систему мистецьких заходів, які мають можливість сприяти консолідації українства»⁸.

Звичайно, релігійні процеси, які відбувалися і відбуваються на теренах України, не можуть бути обійдені увагою, що й було засвідчено у розділі, написаному С. Кагамлик. Авторка наголошує, що неподоланий синдром постколоніалізму виявляє себе в усіх сферах життя нашої спільноти. У тому числі і у релігійній. Аналізуючи історичний контекст прагнення української Церкви до самостійності, дослідниця розглядає постколоніальність як процес розмивання української ідентичності, над створенням і усталенням якої на протязі багатьох віків працювали кращі представники української християнської релігійної духовності. Акцентуючи увагу на Православній Церкві як вагомому чиннику соціально-

політичного й національного життя, дослідниця зазначає, що протягом останніх століть вона перебувала у стані колоніальної залежності від РПЦ. Власне незалежною Українська Православна Церква була від часу її заснування у 889 р. і до 1686 р. До 18 ст. Українська Церква ще намагалася боронити свою релігійну національну ідеологію, але під тиском російського уряду і Священного Синоду майже повністю її втратила. Цілком слушним є висновок багатьох дослідників історії нашої Церкви, що протягом усього історичного шляху Православна Церква в Україні «не була самодостатньою одиницею». В умовах гібридної війни, розв'язаної Росією на наших східних землях, політика УПЦ (МП) заважає формуванню української ідентичності, бо діяльність УПЦ (МП) ніколи не зводилася до суто релігійної. Вона сприяла розбудові «руського мира» на наших теренах, що стало одним із вагомих внутрішніх чинників, які спровокували конфлікт на сході країни, а також воєнну агресію з боку Росії.

Відомо, що поява цілого спектру неорелігійних рухів на наших теренах підливає масло у вогонь протистояння традиційного християнського світобачення і новітніх уявлень про сутність людського буття і принципів світобудови. Звичайно, формування толерантності українців у міжконфесійних відносинах на сучасному етапі розвитку суспільства залежить від багатьох факторів, і нетрадиційні релігійні пошуки, які викликають багато нападок з боку захисників християнства, - це ще один із подразників, що провокують конфліктні ситуації в українському суспільстві. Поява нового, особливо у такій дражливій сфері, як духовний релігійний пошук, очевидно, і повинна породжувати несприйняття з боку носіїв традиційної релігійності і викликати нарікання та дискусії, тим більше, що багато хто з послідовників неорелігій заявляє про своє свідоме протистояння по відношенню до християнства.

Активна асиміляція вітчизняною культурою ідей західного нью-ейджу призвела до спроб переосмислення світоглядно-релігійних засад національного буття у контексті взаємозв'язку з новітніми явищами західної культури і сприяла відродженню прадавніх релігійних уявлень та розповсюдженню вірувань, які стали основою таких неорелігійних практик і вчень, як Рідновірство, Рунвіризм, Ведичне православ'я, вайшнавизм, карма-кагью, сааджа-йога, фалуньгунь-Дафа тощо. Слід зазначити, що неорелігійні рухи є одним із чинників формування громадянського суспільства на наших теренах, отже, потребують уваги з боку дослідників консолідаційних процесів в Україні.

Сьогодні є очевидним, що кричущі конфесійні диспропорції і болючі проблеми, характерні для релігійного життя української спільноти, треба нагально вирішувати. Процес звільнення релігійної сфери життя українського суспільства від проявів постколоніалізму сприятиме звільненню суспільної свідомості від впливу імперських політичних практик.

⁵ Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія / за заг. ред. проф. М. І. Обушного. К.: Педагогічна думка, 2019, с. 61.

⁶ Зубченко С.О. Сучасний гуманітарний інструментарій протидії гібридній війні РФ проти України. *Стратегічні пріоритети*. 2017, №4 (45), с. 212-213.

⁷ Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія / за заг. ред. проф. М. І. Обушного. К.: Педагогічна думка, 2019, с. 34.

⁸ Там само, с. 35.

Зазначимо, що у контексті вітчизняних постколоніальних студій проблема трансформації релігійної свідомості українців окремо не досліджувалася. Виявлення характеру впливу процесу деколонізації на трансформацію релігійної свідомості українців є важливим завданням.

Як теоретичне, так і практичне значення має партійне будівництво в Україні, яке професор Обушний М. І. прослідковує в окремому розділі даного монографічного дослідження. На прикладах практичних культурницьких кроків, спрямованих на консолідацію українського соціуму в умовах сучасних викликів та загроз, зупинилася Сорочук Л.

У той же час весь текст стимулює до роздумів і включення необхідних розділів: економіка, неорелігії, ксенофобські нахили, наука тощо. Адже і у сфері української науки сьогодні є чимало конфліктуючих моментів, які не сприяють консолідації наукового середовища довкола головної проблематики – збереження української незалежності та набуття авторитету у сучасному глобалізованому світі⁹.

Загалом текст монографії «Консолідація українства в постколоніальну добу» справляє позитивне враження. Проте, на жаль, варто відзначити і деякі негативні моменти даної роботи. Насамперед, впадає в очі нерівнозначність та нерівноцінність за якістю написання представлених розділів та підрозділів монографічного дослідження. Мабуть, це проблема досліджень, проведених чималим колективом співавторів із різними стилями та науковими підходами до вирішення проблем. Часто у даній роботі відповідь на питання ґрунтовніше розкривається в контексті не спеціального підрозділу, а в розділах інших авторів цієї роботи. І вже зовсім прикрим є факт гіпертрофованого самоцитування, на яке особливо хибує підрозділ 1.2, авторство якого належить Авер'яновій Н.М. та Воропаєвій Т.С.

На мою думку, такі методи роботи є неприпустимими з точки зору наукової етики. Звичайно, є випадки, коли самоцитування є неunikним для автора, оскільки саме він найґрунтовніше опрацював та розкрив певну тему, та, на жаль, це не той випадок.

Недоліки роботи обумовлені широтою теми. Тема настільки широка, що не може бути вичерпаною в межах одного дослідження. Її поглиблене опрацювання може стати завданням для цілої інституції. У монографічному дослідженні представлено багато оригінальних гіпотез: зокрема гіпотеза Ірини Грабовської про необхідність розрізнення на наших теренах двох антропологічних типів: «українська людина» та «людина України». Це може стати темою дискусійного обговорення.

Мова монографії, понятійний апарат, методичний інструментарій, методологічні підходи, засадові принципи дослідження свідчать про високий теоретичний рівень авторів, яким вдалося виконати поставлені завдання, достатньо повно розкривши проблему. Важливість дослідження обумовлена також певними відповідями на питання, чи в нинішніх умовах можлива мінімізація небезпеки російської агресії. Події гібридної війни фактично підтвердили думку авторів про те, що проблема консолідації українства в постколоніальну добу є актуальною в практичному плані. Актуальність досліджуваної проблеми і практичну значимість проведеної роботи добре аргументовано. У результаті ознайомлення з логікою та аргументацією авторів монографії стає очевидним факт колоніального минулого України.

Тетяна Талько

⁹ Див., напр.: Грабовська І.М. Феномен академічного плагіату в сучасній Україні: причини існування та перспективи подолання. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*. № 15 (2019), с.128-144.